

*П*РАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ:

*теорія,
результати досліджень,
технології*

Колективна монографія
за редакцією проф. Н.І.Пов'якель

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова

Інститут соціології, психології та управління
Кафедра практичної психології та психотерапії

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ:

**теорія,
результати досліджень,
технології**

**Колективна монографія
за редакцією
проф. Н.І Пов'якель**

Київ 2009

УДК 159.922.6-057.875

ББК 88.374

П 42

Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: монографія / За редакцією проф. Н.І.Пов'якель // Авт. кол. кафедри практичної психології та психотерапії: зав. каф., докт. психол. н., проф. Пов'якель Н.І.; докт. психол. н., проф. Лушин П.В.; канд. психол. н., доц. Бушуєва Т.В.; канд. психол. н., доц. Зайчикова Т.В.; канд. психол. н., доц. Макарчук Н.О.; канд. психол. н., доц. Омельченко Я.М.; канд. психол. н., доц. Скіяренко О.М.; канд. психол. н., доц. Розова Т.М.; канд. психол. н., ст. викл. Федоренко А.Ф.; канд. психол. н., ст. викл. Ханецька Т.І.; викл.: Вовк М.В., Распутько Ю.В., Сідун Ю.О.; асп.: Бородулькіна Т.О., Гула Н.В., Доріченко В.А., Коберник Л.О., Мотлук Т.О., Павлюх В.В., Пилипенко К.В., Халік О.О., Чала О.А. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – 376 с.

Колективна монографія кафедри практичної психології та психотерапії присвячена дослідженню теоретичних і технологічних засад практичної психології в системі вищої школи, розгляду особливостей і місця практичної психології в системі професіогенезу особистості майбутнього психолога-практика, розгляду результатів досліджень з актуальних проблем практичної психології та надання психологічної допомоги, визначенню специфіки поширених психотехнологій практичної психології у системі вищої школи.

Для психологів, аспірантів, студентів, вчителів та інших читачів, яких цікавлять проблеми практичної психології в системі вищої школи, психологічної допомоги та підготовки професійних психологів-практиків.

Рецензенти:

В.О.Моляко, акад. АПН України, доктор психол. наук, професор

В.У.Кузьменко, доктор психол. наук, професор

Н.Ф.Шевченко, доктор психол. наук, професор

*Колективна монографія рекомендована до друку
Вченою радою Інституту соціології, психології та управління
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(Протокол № 5 від 25 лютого 2009 р.).*

ISBN 978-966-660-489-0

© НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009

© Авт. кол. кафедри практичної
психології та психотерапії ІСПУ, 2009

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.....	5
---------------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ ТА УМІНЬ.....7

1.1.Теоретико-методологічні обрії та проблеми сучасної практичної психології та простору професійних завдань психологічної практики (Н.І.Пов'якель).....	7
1.2.Принципи психологічної діагностики як складової практичної психології (Т.В.Бушуєва).....	27
1.3.Теоретико-методологічні засади розробки психодіагностичних технологій (Т. В.Бушуєва).....	40
1.4.Психологічні особливості управління в умовах перехідного періоду (на прикладі консультативної та педагогічної практики (П.В.Лушин).....	54
1.5.Власний досвід психолога-практика: прийняття, асиміляція і роль у вирішенні професійно-психологічних завдань (Н.І.Пов'якель).....	62
1.6.Конструювання психокорекційної програми як технологічної компоненти професійної діяльності психолога-практика (Н.І.Пов'якель).....	68
1.7.Професійне мислення психолога-практика: детермінація та професіогенез (Н.І.Пов'якель).....	75

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА-ПРАКТИКА.....83

2.1.Психологічна сутність етапу пізньої юності та її вплив на становлення особистості майбутнього психолога-практика (Н.О.Макарчук).....	83
2.2.Культура мовленнєвого спілкування майбутнього психолога (Т.І.Ханецька).....	95
2.3.Образ професії як умова професійного становлення майбутніх психологів (Т.О.Бородулькіна).....	103
2.4.Адаптація/деадаптація у професійній діяльності психолога-практика (А.Ф.Федоренко).....	116
2.5.Особистісні прояви дезадаптації у психологів-початківців (О.О.Халік).....	128
2.6.Емоційна стійкість як професійно-важлива якість психолога-практика та її розвиток (К.В. Пилипенко).....	137
2.7. Ідентичність та її сутність у контексті становлення професіоналізму майбутнього психолога-практика (В.В.Павлюх).....	147
2.8. Психологічна природа феномену саморозкриття особистості майбутнього психолога-практика (В.А.Доріченко).....	163

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....175

3.1.Дезадаптивні тривожні стани: специфіка виникнення і надання психологічної допомоги (Я.М.Омельченко).....	175
3.2.Змістовні характеристики та особливості шкільних страхів та надання психологічної допомоги (О.М.Скляренко).....	192
3.3.Узалеженні форми поведінки у студентському віці: сутність, види, детермінація виникнення (Ю.О.Сідун).....	217
3.4.Вольова саморегуляція як чинник подолання негативних психічних станів у студентському віці (Н.В. Гула).....	226
3.5.Психологія прояву конфліктних форм поведінки у студентському віці (Л.О.Коберник).....	232
3.6.Психологічні детермінанти емоційних переживань фрустраційних ситуацій в юнацькому віці (М.В.Вовк).....	240
3.7.Особливості деструктивної конфліктності в ранньому та пізньому юнацькому віці (О.А.Чала).....	249
3.8.Захисні механізми у перебігу внутрішньоособистісних конфліктів в юнацькому віці (Ю.В. Распутько).....	261
3.9.Грозозалежність як вид аддиктивної поведінки в юнацькому віці (Т.О.Мотрук).....	269

РОЗДІЛ 4. ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....281

4.1.Рефлексивно-творчі технології професійного розвитку мисленневих здібностей майбутніх психологів (Н.І.Пов'якель).....	281
4.2.Арт-терапевтичні психотехнології у розвитку творчого потенціалу саморегуляції особистості майбутнього психолога-практика (Н.І.Пов'якель).....	287
4.3.Антистресові саногенні психотехнології збереження професійного здоров'я психологів-практиків (Н.І.Пов'якель).....	293
4.4.Особистісна детермінація та психотехнології позитивної трансформації конфліктності студентів-майбутніх психологів (Н.І.Пов'якель, Н.О.Макарчук).....	300
4.5.Технології практичної психології щодо подолання професійного вигорання майбутніх фахівців системи „людина-людина” (Т.В.Зайчикова).....	313
4.6.Розвиток професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів за умов застосування креативного тренінгу (Т.М.Розова).....	325
4.7.Технології символдрами у підготовці студентів-психологів до роботи з емоційними порушеннями дітей (Я.М.Омельченко).....	332

ЛІТЕРАТУРА.....	353
------------------------	------------

Особливості деструктивної конфліктності у ранньому та пізньому юнацькому віці (О.А.Чала)

Наявність конфліктів та апробація різних способів їх розв'язання – супроводжуюча ознака існування людства. Історія людства – не що інакше, як відображення різноманітних конфліктів, шляхів їх вирішення та наслідків, що є складовими частинами кожної епохи. Така ж тенденція суперечливого розвитку характерна і для життя кожного індивіда. В цілому конструктивно розв'язаний конфлікт стає стимулом для розвитку, підґрунтям для самовдосконалення особистості. Однак, формування особистісної риси – конфліктності – заважає самоактуалізації та саморозвитку людини й ускладнює її взаємини з оточуючими. Проблема конфліктності особистості з кожним роком зростає, оскільки інтенсивні зміни суспільного функціонування, економічна нестабільність, ринкові відносини та розширення інформаційного простору ведуть до дестабілізації внутрішнього особистісного світу, зумовленої різними формами невідповідності внутрішніх очікувань людини і зовнішніх можливостей їх реалізації.

Проблема конфліктів та конфліктності вже давно потрапила в фокус наукових досліджень. Різноманітна палітра проблем конфліктних відносин представлена у роботах багатьох зарубіжних вчених минулого і сучасності: В.Вундта, Г.Зіммеля, З.Фрейда, К.Юнга, А.Адлера, К.Хорні, Е.Берна, Я.Морено, Ф.Перлза, Е.Еріксона, К.Роджерса, Е.Фромма, В.Франкла та інших. У вітчизняному досвіді філософської, а потім і психологічної науки конфлікти розглядались І.Бердяєвим, В.Соловйовим, Л.Виготським, А.Лазурським, А.Лурія, Н.Ланге, О.Леонтьєвим, С.Рубінштейном та іншими.

Важливість дослідження психологічних чинників виникнення конфліктів впродовж життєдіяльності й управління цим феноменом зумовлена тим, що вони дозволяють розкрити глибинні основи конфліктної особистості. Прагнення проникнути в природу даного явища привело до появи великої кількості публікацій, серед яких варто виділити дослідження

теорії конфлікту О.О.Єршова, Л.О.Петровської, Н.В. Грішиної, Ф.М. Бородкіна, І.Н. Коряка, Т.М. Титаренко, Г.В. Ложкіна, Н.І. Пов'якель, А.Т. Ішмуратова, М.І. Пірен, Ф.Ю. Василюка, О.Ф. Бондаренка, серед зарубіжних вчених Л. Козера, М. Дойча, Д. Скотта та інші.

У багатьох теоретичних підходах психологічні конфлікти, їх характер і зміст стають основою пояснювальних моделей особистості. Суперечності, конфлікти, кризи, пережиті людиною є джерелом розвитку особистості, визначають її конструктивний або деструктивний життєвий сценарій. І серед причин виникнення конфліктів не можна ігнорувати психологічні особливості особистості. Кожна людина своєрідна й унікальна. Конфліктність, що стала властивістю особистості, важко перебороти раціональним контролем, зусиллям волі. Конфліктність – не провина, а проблема таких особистостей.

Визначення природи конфліктної поведінки залежить від розуміння детермінації психіки людини і, зокрема, її поведінки. Деякі автори виділяють окремі внутрішні детермінанти поведінки (С.Л. Рубінштейн, Д.І. Узнадзе, О.М. Леонт'єв, К.А. Абульханова-Славська). У працях інших авторів (Н.В. Грішиної, Є.І. Степанова) зроблені спроби виділити детермінанти власне конфліктної поведінки.

У своїх працях Л.О. Петровська, Н.В. Грішина, В.І. Ілійчук описали конфліктну поведінку як таку рису особистості, що акумулюється природними задатками індивіда і його соціальним досвідом. Конфліктна поведінка, на думку цих авторів, обумовлена взаємодією суб'єктивних і об'єктивних чинників. Конфліктна поведінка розглядається як результат внутрішніх і зовнішніх суперечностей між суспільством, мікросередовищем і самою особистістю в працях Л.І. Божович, Л.С. Славіної, Б.С. Волкова.

У дослідженнях вітчизняних (Крогіус Н.В., Бородкін Ф.М., Коряк Н.М., Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І., Карамушка Л.М.) та зарубіжних (К. Томас, Р. Кіпінс, К. Джонас) вчених розглядається поведінка у конфлікті, її стилі, які реалізуються через окремі тактики. Поведінка у конфлікті може змінюватися

залежно від ситуації, в якій проходить конфлікт, від індивідуальних якостей опонента і розуміння власних можливостей. Намагання дослідити конфліктну взаємодію суспільно значущих міжособистісних стосунків існувало протягом розвитку історичної фармації людства. Та, водночас, як теоретичним, так і емпіричним вивченням проблеми конфліктів, характерним є виокремлення конфлікту як феномена.

Незважаючи на очевидне значення проблеми конфліктності особистості для психології ми не маємо сьогодні повних видань, присвячених цій проблемі. Якоюсь мірою це стало наслідком недостатньої уваги науки до «негативної проблематики». У психології чимало робіт, присвячених питанням конфлікту, однак праці, що дають цілісне і систематичне висвітлення проблем конфліктності особистості, практично відсутні. Тому важко знайти необхідні дані, що мають пряме відношення до джерел конфліктності особистості, психологічних законів, що лежать в основі будь-якого способу вирішення суперечностей між людьми як в особистісній і професійній сфері, так і в соціальному житті.

Навчання, виховання юнацтва – одна із сторін суспільного життя, в якій так само відбуваються різноманітні конфлікти, причиною яких частіше є внутрішні суперечності молодих людей, детерміновані зокрема проблемами самовизначення. Самовизначення завжди залишається однією з головних проблем, що виникають перед особистістю в процесі самоактуалізації. В умовах зміни цінностей та норм, зразків і стереотипів, що є основою життєвого вибору сучасних молодих людей, проблема конфліктності юнаків стає ще більш актуальною.

Аналіз відповідної літератури вказує, що невиправдано рідко предметом психологічного вивчення є конфліктність в юнацькому віці. Між тим, юність являє собою період особливої концентрації конфліктів на етапі особистісної та професійної ідентифікації. Типовими в юнацькому середовищі є багаточисельні конфлікти, в яких суб'єкти, реалізуючи

домінуючі вікові потреби в досягненнях, самореалізації, в самоствердженні, самовиражаються, змагаються, відстоюють свої цінності, позиції, пристрасті.

За свідченням Н.А.Макарчук, конфліктна взаємодія виступає показником розвитку суспільства, його динаміки та формування новоутворень. Стан суперечливості, активізація суперечностей детермінують перетворення старих систем суспільної життєдіяльності в нові, більш досконалі форми. Та, водночас, від характеру і спрямування конфліктної взаємодії залежить вектор розвитку даних новоутворень, їх зміст і подальша динаміка. Існує багато прикладів деструктивної конфліктної взаємодії, що спричиняє деградацію певних сфер суспільного буття і великі невідтворювані втрати [11, 11].

Як показують результати досліджень, нема єдиного підходу до визначення і розмежування понять «конфліктність» і «деструктивна конфліктність». До того ж, проблема деструктивної конфліктності в юнацькому віці взагалі залишається відкритою для наукового вивчення.

Аналізуючи базові категорії вище означеної проблеми, акцентуємо увагу на понятті конфліктності. Під *конфліктністю особистості* розуміється її інтегральна властивість, яка відображає частоту вступу в міжособистісні конфлікти та характер реагування (когнітивного, емоційного, поведінкового) в них. При високій конфліктності індивід стає постійним ініціатором напружених стосунків з оточенням. Конфліктність особистості визначається комплексною дією психологічних (темперамент, рівень агресивності, рівень домагань, актуальний емоційний стан, акцентуація характеру і т.д.), соціально-психологічних (соціальні установки, цінності, відношення до опонента, спрямованість у взаємодії «на себе» і т. д.) і соціальних факторів (умови життя і діяльності, соціальне оточення, загальний рівень культури).

Так, американський психолог Д.Майерс вказує на спільність причин соціальних конфліктів всіх рівнів – чи то міжособистісних, чи міжгрупових, чи й міжнародних. Акцентуючи увагу на головній суперечності людського існування – дотриманні вузькоогоїстичних інтересів на шкоду суспільним,

вчений зазначає, що позитивно мислячі люди потрапляють в капкан взаємно деструктивних стратегій поведінки, одночасно демонструють тривожні парадокси людського існування [10, 620].

Конфліктна особистість вирізняється особливим психічним утворенням – *конфліктогенністю*, що має глибоко внутрішню детермінацію, проте негативно впливає на всі аспекти життєдіяльності людини та її міжособистісну взаємодію. За свідченням Н.І.Пов'якель, висока насиченість сучасного життя конфліктами, своєрідність кожного з них, надмір емоцій та переживань, викликаних неправильним трактуванням самого конфлікту або дій його учасників, невміння адекватно сприймати та інтерпретувати конфлікти, використання непродуктивних форм реагування на конфлікти – все це породжує конфліктогенність особистості, середовища, суспільства; спричиняє розвиток психосоматичних захворювань, неврозів, неадекватних психологічних захистів і стереотипів поведінки, знижує працездатність та впливає на ефективність професійної діяльності [13, 5].

Взаємне підсилення дії зовнішніх та внутрішніх чинників конфліктності особистості сприяє її закріпленню і трансформації в деструктивну форму. За нашим розумінням, *деструктивна конфліктність* особистості є психологічним феноменом, що має прояв у деструктивній поведінці в конфліктних ситуаціях, продукуванні конфліктів і конфліктогенів, наявності деструктуючих внутрішніх конфліктів. Деструктивна конфліктність особистості зумовлюється комплексом особистісних чинників, що продукують її, вплив яких перешкоджає особистісному зростанню і саморозвитку юнака [21, 622].

Характеризуючи юнацький період в розвитку особистості, не можна не відмітити одну з його істотних рис – наявність широкого спектру психологічних проблем, як внутрішньоособистісних, так і міжособистісних, які супроводжують життя юнака і відображають його суперечливі стосунки з самим собою і оточуючим світом. Криза юності готується поступово.

Спочатку відбувається накопичення маси зовнішніх, суперечливих вражень, які потім спровокують якісний стрибок в побудові внутрішнього світу. Потужними чинниками формування деструктивної конфліктності в юнацькому віці є переживання внутрішньоособистісних конфліктів.

Н.А.Макарчук, розглядаючи механізми та закономірності внутрішньоособистісних конфліктів, які виступають умовами виникнення конфліктних ситуацій й конфліктної поведінки в юнацькому віці, виокремлює наступні:

1. Конфлікти самосвідомості (О.А.Донченко, Т.М.Титаренко), основою яких є присвоєне відношення до себе інших людей, усвідомлення себе іншими, як відношення самої людини до своїх особливостей, рис, якостей, усвідомлення особистістю свого місця в системі багаточисленних суспільних зв'язків, знання (чи уява) про значимість свого «Я» (ядра самосвідомості) для інших і для себе й переживання цього знання.
2. Конфлікти як наслідок депривації потреб, мотивів, потягів та інших динамічних виявів особистості (П.П.Горностай); у випадку невирішеності даного конфлікту, він стає психотравмуючим фактором.
3. Конфлікт як наслідок деструктивності в системі відносин особистості і дійсності (Б.Д.Карвасарський), що сприяє появі афективного напруження і афективних реакцій.
4. «Конфлікт ролей» як результат висунення перед людиною суперечливих вимог з приводу результативності її праці, і за умови постановки суперечливих завдань (П.П.Горностай). Рольові конфлікти базуються на суперечностях, що пов'язані із соціально-психологічними ролями особистості та їх структурою, яка має три складові частини: рольові очікування, рольові переживання, рольова поведінка.
5. Конфлікт як результат не узгодження соціальних вимог з особистісними потребами чи цінностями тощо [11, 31].

Однак зауважимо, що переживання юнаками внутрішньоособистісного конфлікту не завжди має негативні наслідки, що дозволяє говорити про його

конструктивний та деструктивний характер. Диференціюючи поняття конструктивного і деструктивного характеру внутрішніх конфліктів, ми беремо за основу наступні ознаки:

- ступінь особистісних витрат на розв'язання конфлікту,
- характер впливу на носія конфлікту,
- сформовані наслідки переживання конфлікту.

Відповідно, конструктивним внутрішньоособистісний конфлікт є за умов мінімальних особистісних витрат на його розв'язання, позитивного впливу на психічні прояви носія з активізацією саморозвитку та самовдосконалення. Стосовно деструктивного внутрішнього конфлікту спостерігаємо зворотну динаміку – максимальний розвиток конфліктуючих структур виснажує особистісні резерви, спричинює психічну стагнацію чи її деградацію.

Внутрішні конфлікти, які розв'язані конструктивно, позитивно впливають на особистість юнака, забезпечують її подальший ріст, вселяють віру в себе і в людей. Деструктивно розв'язані конфлікти несуть в собі протилежне. Їх негативний вплив полягає в «зламі» особистості, почутті своєї нікчемності, свого безсилля що-небудь зробити. Деструктивні конфлікти можуть призвести до психічних захворювань, які, в свою чергу, є ґрунтом для інших соматичних хвороб. Якщо розглядати негативні наслідки переживання юнаком деструктивного внутрішньоособистісного конфлікту, то можна визначити наступне:

- послаблюється, знецінюється й нівелюється привабливість недоступної мети, мотивація досягнення пригнічується. Так, проблеми у навчанні хронічного характеру викликають тотальне збайдужіння юнака до свого перебування в університеті,
- на початкових етапах фахового навчання внутрішньоособистісний конфлікт аморфного чи невдалого професійного самовизначення може суттєво ускладнити адаптацію до ВНЗ,

- по ходу навчання в університеті внутрішній конфлікт може заважати повноцінному професійному становленню студента,
- нерозв'язана внутрішня суперечність юнака може пригнічувати інтелект, афективну сферу, креативність, знижувати самооцінку і формувати негативну життєву установку [21, 623].

Негативні емоційні переживання, що супроводжують деструктивний внутрішньоособистісний конфлікт юнака, а саме хронічна тривожність, емоційний дискомфорт, знецінення себе та світу, можуть викликати адиктивну поведінку юнака. За словами Г.В. Ложкіна і Н.І. Пов'якель, прагнучи уникнути проблем реальності штучним шляхом, людина намагається змінити власний психічний стан для набуття ілюзії безпеки, знаходження рівноваги. Однак людина створює нову проблему, стаючи безпорадною перед власною пристрастю [9, 139].

Крайнім ступенем деструктивного виходу з внутрішньоособистісного конфлікту вважається суїцидальна поведінка. Юнацький вік характеризується проявами максималізму у психіці його представників, що теж може стати чинником суїцидальної поведінки юнака як носія внутрішньоособистісного конфлікту.

Згідно сказаному вище, нерозв'язаний внутрішньоособистісний конфлікт юнака, що набув деструктивного характеру, може стати потужною причиною закріплення деструктивної конфліктності представника цього вікового періоду, однак існує ряд інших не менш вагомих чинників. Рання юність характеризується спробами оцінки власних можливостей, визначення свого місця, потребою діяти відповідно з власними переконаннями, прагненням пізнати складний людський світ стосунків і ставлень. Статус особистості початку означеного періоду – старшокласника, має змістом взаємодію юнака з педагогами. Їх помилки при оцінці вчинків школярів цього віку є причиною складних ситуацій, відчуження, конфліктів.

За словами Н.І.Пов'якель, серед численних психологічних причин, що обумовлюють конфлікти в цьому віці, фігурують:

- ускладненість соціальної адаптації, рольова невизначеність у стосунках з дорослими;
- неусталеність, ситуативність моральних принципів;
- прагнення до особистісної неповторності, оригінальності;
- застосування педагогом виховних заходів, прийомів, які не відповідають віковим особливостям учнів;
- неузгодженість з вимогами педагогів;
- консервативна форма організації навчального процесу;
- втручання у взаємини юнаків і дівчат у школі та поза нею;
- імпульсивні захисні реакції у зв'язку з приниженням власної самоповаги учня;
- невиправдана «масивність» педагогічного впливу на учня у зв'язку із здійсненим вчинком;
- використання уроку для з'ясування стосунків у системі «вчитель-учень» [13, 36].

Також означений вище вчений наголошує, що конфліктне поле в цьому віці значно розширюється за рахунок прояву нетактовності педагогів у спілкуванні з учнями. Тобто, саме неадекватне ставлення вчителів до старшокласників може спричинити конфліктну поведінку останніх. Найчастіше виокремлюють такі психологічні джерела конфліктів:

- публічні образи старшокласників;
- осуд взаємних симпатій;
- афективне оцінювання і вимоги у формі погроз та криків;
- зловживання відкритістю і розголос «таємниць»;
- зацікавлення особистим життям юнаків і дівчат без їх згоди;
- негативне оцінювання колег з апеляцією до учнів [13, 37].

У системі конфліктних взаємин вчителя з старшокласником більш травмується, зазвичай, психіка останнього, так як конфліктні переживання учнів супроводжуються, як правило, більш глибокими, сильними, усталеними мотивами і почуттями. Страх бути незрозумілим для юнака чи

втратити авторитет для дорослого, суперечки, ускладнення у спілкуванні стають об'єктивними передумовами для закріплення конфліктності у педагогічній взаємодії вчителя з старшокласниками, що неминуче негативно відобразиться на ефективності навчання та виховання.

Несприятливі взаємини юнака з батьками також можуть стати причиною численних конфліктів. Посилення поведінкових реакцій емапсипації та опозиції, що заклались ще в попередньому підлітковому віці, не завжди зустрічає адекватне розуміння значимих дорослих. Аналізуючи поведінку батьків як фактор конфліктності з юнаками, російський психолог А.О.Реан вказує на наступні причини конфліктів:

- вибір друзів та партнерів,
- частота відвідувань розважальних закладів, побачень,
- заняття дитини,
- укорінені переконання,
- вибір одягу і зачіски,
- необхідність домашньої побутової праці.

Психолог також вказує, що конфлікти юнаків з батьками загострюються при інфантильній поведінці молодшої людини, її демонстративній неповазі, сварках з сиблінгами, складних взаєминах з родичами, неспівпаданні типів особистості юнака з батьками [15, 377]. Американський психолог Ф.Райс наголошує, що високий рівень родинних конфліктів, з тому числі напружені стосунки між батьками та юнаками, вкрай негативно впливає на розвиток останніх, провокуючи антигромадську поведінку, інфантильність, низьку самооцінку [16, 441].

Діапазон конфліктних ситуацій в юнацькому віці зростає по мірі ускладнення соціальних взаємин молодих людей. Так, перехід до статусу студента і початок професійного навчання детермінує специфічні конфлікти. Найбільш численну групу становлять конфлікти, що виникають у педагогічній, і, насамперед, навчальній діяльності, як-то конфлікти студентів із викладачами на основі наступних чинників:

- розбіжності в оцінці і самооцінці знань студента;
- надмірний обсяг домашніх самостійних завдань;
- авторитарний стиль поведінки, підозрливості на екзаменах і заліках;
- прояв неістинності вимог;
- погана організація навчального процесу;
- байдужість до переживань студентів, інтриганство, відсутність культури, суворість [13, 38].

Іншим аспектом прояву деструктивної конфліктності юнаків є їх взаємини з ровесниками. Значимість цих взаємин зберігається так само, як і в підлітковому періоді, тому всі події сприймаються молодими людьми вкрай вразливо. Типовими причинами конфліктних взаємин юнаків з ровесниками можна вважати:

- несприятливі стосунки з однолітками;
- складність входження у колектив академічної групи в процесі навчання у ВНЗ;
- непорозуміння в інтимній сфері стосунків, сексуальні домагання;
- особливості одностатевого складу студентської навчальної групи;
- нетактовність близької людини,
- неспроможність зайняти чи підтримувати статусне становище в середовищі ровесників,
- неадекватні способи самопрезентації та самоствердження серед однолітків.

Аналізуючи ситуації «побутових» конфліктів викладачів та студентів, Н.І.Пов'якель вбачає їх причинами транспортні незручності, недосипання, перевтому, відсутність культури побуту в гуртожитку, обмаль часу на влаштування особистого життя, фінансові труднощі, невизначеність власного майбутнього, незадоволеність собою. Науковець наголошує, що діапазон і зміст конфліктних ситуацій студентського віку визначається не тільки особливостями розвитку особистості, але й характером професії, що

отримується. Наприклад, йдеться про відмінність переживань, що пов'язані з конфліктами, для студентів гуманітарних і технічних ВНЗ [13, 38].

В механізмах закріплення конфліктності юнаків провідну роль відіграє дія конфліктогенів, які несуть в собі психологічну схильність до ескалації конфліктів. По суті кожний конфліктоген можна віднести до однієї з трьох психологічних першопричин, а саме прагнення до переваги, вияв агресивності, прояв егоїзму. Так, наприклад, до конфліктогенів як прямих виявів переваги над іншими людьми, відносяться: накази, загрози, зауваження, звинувачення, насмішки, хвастощі, категоричність думок, перебивання іншого, обман, приховування інформації та ін [6, 203].

Всі вияви агресивності, як прихованої і неявної, так і відкритої, що межує з ненавистю і відкритим нанесенням збитків іншим, завжди є могутнім конфліктогеном, що викликає відчуття страху, фрустрації. А, в зв'язку з тим, що людина потребує себе захистити, то викликає у відповідь різноманітні психологічні захисти, в тому числі і агресію (але більш суттєву, більш емоційну, більш відчутну).

Всі прояви егоїзму є конфліктогенами, оскільки егоїст прагне добиватися чогось для себе зазвичай за рахунок інших, і це ними сприймається як несправедливість, і, звичайно ж, служить ґрунтом для конфліктів.

За свідченням Н.А.Макарчук, конфліктна поведінка у юнацькому віці обумовлюється активізацією внутрішньоособистісних суперечностей (внутрішньо-особистісний конфлікт), особистісних властивостей (тривожність, агресивність, ригідність, фрустрованість, акцентуйовані риси та інтернальність локусу контролю). Означені властивості сприяють розвитку конфліктної взаємодії, продукують її шляхом проєкції внутрішніх суперечливих тенденцій на міжособистісну взаємодію. Акцентуйованість певних особистісних рис виступає особистісною детермінантою виникнення конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці й зумовлює інтерперсональну конфліктну взаємодію. Діагностована екстернальність

локусу контролю студентів вказує на нестабільність, ригідність, низький рівень самоусвідомлення особистості, що означає порушення системи саморегуляції особистості, тобто наявні психологічні передумови розвитку й активізації конфліктності особистості студента. На основі аналізу специфіки виділених особистісних властивостей виявлено типові форми конфліктної поведінки у пізньому юнацькому віці: агресивно-екстравертована, агресивно-інтровертована, тривожно-ухильна, знижено-емпатійна [11, 116].

Підтверджується особистісна спричиненість деструктивної конфліктності юнаків й дослідженнями Н.Є.Герасімової, яка виявила, що конфліктність особистості й властивий їй типовий стереотип поведінки тісно пов'язані з акцентуаціями характеру, тобто перебільшеним розвитком окремих характерологічних властивостей, у результаті чого погіршується взаємодія з тими, хто оточує, провокуються й ескалюються конфліктні ситуації й інциденти [3, 98].

Юнацький вік є чутливим до накопичення і використання конфліктогенів його представниками через актуалізацію їх прагнень до самоствердження і самопрезентації, однак недостатньо вироблених і апробованих механізмів самовираження. В силу цих проблем особливої актуальності набуває питання профілактики подібних порушень, їх корекції, проблема передачі досвіду, навчання юнацтва конструктивному розв'язанню конфліктів.

Першочерговим напрямком впливу соціальних інститутів на питання деструктивної конфліктності особистості юнаків є профілактичні заходи, спрямовані на усунення провокуючих чинників – конфліктогенів. Важливо пам'ятати, що повністю уникнути конфліктів у молодіжному середовищі неможливо і непотрібно, оскільки, як вже зазначалось, правильно вирішеними вони несуть розвивальну, конструктивну місію. Важливою умовою нейтралізації конфліктогенів, як це наголошується Н.І.Пов'якель, є підвищення психологічної культури особистості, що сприяє:

- запобіганню застосування конфліктогенів в спілкуванні;

- самовдосконаленню сфери спілкування і оволодіння культурою спілкування та поведінки;
- самовдосконаленню особистості, своєчасній децентрації егоцентризму, позбавленню особистості від агресивності і схильності до маніпулювання, підвищення самооцінки, поваги до себе та до інших;
- підвищенню стресостійкості та формування толерантності до фрустрацій, «імунітету» до ситуативних і «комунальних» конфліктогенів спілкування;
- формуванню конструктивної рефлексії конфліктогенів [14, 44].

Одним з найважливіших засобів попередження конфліктів є вивчення особливостей поведінки конфліктних юнаків, нерідко страждаючих різними комплексами, незадоволених своїм статусом і роллю, дратівливих і незадоволених, напружених і агресивних, відчуваючих потребу у постійному задоволенні їх хворобливого самолюбства і знятті внутрішньої напруги. Таким чином, одним з ефективним методів профілактики і попередження формування деструктивної конфліктності юнацтва є саме позбавлення від конфліктних типів поведінки.

Зважаючи на багатогранність проявів детермінант деструктивної конфліктності юнаків, можна говорити й про існування ряду альтернативних способів її психологічної профілактики та корекції. Серед таких фігурує розвиток психологічних механізмів, як-то самоусвідомлення, самопізнання, самоприйняття, саморегуляція, та особистісних детермінант, зокрема, розширення системи особистісно-значущих мотивів цілей та цінностей, зниження й подолання психологічних властивостей фрустрованості, підвищеної тривожності та агресивності, емпатійна поведінка, рефлексія та розвинуте рефлексивне Я, позитивне (саногенне) мислення, конструктивна комунікативна взаємодія, відкритість та партнерство у взаємодії.

Розв'язання конфліктних ситуацій серед юнаків можливе за умов запровадження системи особистісно-орієнтованої профілактики і

психокорекції конфліктних форм поведінки. Відповідно, основними завданнями психопрофілактичної та психокорекційної роботи щодо проблеми розповсюдження юнацької деструктивної конфліктності є:

- розвиток умінь об'єктивації суб'єктивних почуттів, емоцій, думок, знань особистості сутності конфліктних ситуацій та їх ескалації;
- розвиток умінь щодо вербалізації рефлексії;
- формування умінь, що сприяють усвідомленому вибору конструктивних стилів поведінки;
- розвиток установок, усвідомлення потреб і мотивів, що сприяють формуванню особистісних детермінант вирішення конфліктних ситуацій у юнацькому віці;
- оволодіння психологічними вміннями безконфліктного спілкування;
- оволодіння навичками саморегуляції у складних конфліктних ситуаціях;
- усвідомлення конфліктогенів спілкування і власних конфліктогенів;
- оволодіння вміннями запобігати ескалації конфліктогенів;
- позбавлення від конфліктних стереотипів поведінки.

Своєчасна психопрофілактика та психокорекція конфліктів у юнацькому віці передбачає активізацію суб'єкт-суб'єктної форми прояву особистісних детермінант розв'язання конфліктних ситуацій в інтерперсональній взаємодії шляхом впровадження таких рекомендованих прийомів як: самоусвідомлення власних конфліктогенів; самопізнання і формування конструктивних світоглядних елементів суб'єктивності; самоприйняття соціально-значущих рольових позицій; саморегуляція у створенні позитивної модальності домінуючих емоцій; рефлексування щодо депривації власних потреб; прояв адекватної предмету конфліктування імпульсивності у формі позитивної активності в інтерперсональних стосунках; підвищення і удосконалення рівня культури інтерперсональної взаємодії; формування професійної самосвідомості та відповідальності [11, 165].

Оскільки не всі конфлікти можна попередити, то важливою умовою корекції деструктивної конфліктності юнаків є навчання їх ефективним технологіям управління конфліктами. За визначенням Н.І.Пов'якель, управління конфліктом – це цілеспрямований вплив на процес конфлікту, що забезпечує вирішення соціально значущих завдань, переведення в раціональне русло діяльності людей, осмислений вплив на конфліктну поведінку соціальних суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів і обмеження протидії межами конструктивного впливу [13, 43].

При управлінні конфліктом конструктивними способами юнакам варто покладатись на технології конструктивного спілкування та раціональної поведінки, які забезпечують максимально позитивні результати розв'язання суперечки. Однією з таких є технологія «емоційної витримки», яка передбачає спокійну реакцію на емоційні дії партнера. Для того, щоб успішно скористатись цією технологією, треба активно включати роботу свідомості і тим самим додатково захистити себе від емоційного зриву; своєю поведінкою дати можливість протилежній стороні «випустити пар»; відволіктися від непотрібної та негативної інформації, яку може «викинути» на нас інший учасник у збудженому стані; спробувати зрозуміти мотиви протилежної сторони конфлікту. Оволодіння цією технологією представниками юнацького віку стає підґрунтям для загальної емоційної вираженості та вдосконалює навички саморегуляції молодих людей.

Позитивний ефект у процесі спілкування дають висловлювання про зміст емоційних переживань, у першу чергу позитивних. Розповідаючи про свої образи, переживання, учасники отримують розрядку. Але такий обмін повинен здійснюватися у спокійній формі, а не у формі осуду і звинувачень. Це технологія раціоналізації емоцій, яка сприяє самоконтролю емоцій під час конфліктних ситуацій. Складності використання юнаками даної технології можуть виникати через недостатньо розвинені рефлексивні процеси.

Однією з причин небажаних емоційних реакцій учасників конфліктів є заниження їх самооцінки. Неадекватність емоційної поведінки в цьому випадку

пояснюється одним із механізмів психологічного захисту – регресією. Щоб виключити емоційні реакції, бажано підтримувати високий рівень самооцінки у себе та у інших учасників конфліктної ситуації. Тому важливим є оволодіння одним із найпоширеніших і найпродуктивніших засобів подолання конфліктів – технологією підтримки високої самооцінки в процесі конфліктної ситуації [13, 53].

Важливо навчати юнаків вмінням конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів. Так, Є. Мелібруда пропонує одну із можливих моделей поведінки в конфліктній ситуації. За думкою вищезгаданого психолога, важливу роль в конструктивному розв'язанні конфлікту грають наступні фактори:

- а) адекватність відображення конфлікту (цьому можуть заважати такі проблеми, як «Ілюзія власного благородства», «Пошук соломинки в оці іншого», «Подвійна етика»);
- б) відкритість і ефективність спілкування конфлікуючих сторін (це основна умова конструктивного розв'язання конфлікту);
- в) створення клімату взаємної довіри і співробітництва (велике значення мають стилі поведінки, типові схеми відношень з людьми опонентів);
- г) визначення суті конфлікту [12, 167].

Важливим у подоланні конфліктності особистості є створення сприятливого психологічного клімату в групі або колективі, який є чинником, що суттєво та інтенсивно знижує рівень конфліктності. Сформована стратегія цивілізованого, психологічно грамотного розв'язання конфліктних ситуацій в рамках молодіжної групи спонукає кожного її представника діяти відповідно, тому виступає ще й фактором запобігання закріпленню деструктивної конфліктності юнаків.

Деструктивний вплив конфліктності може стосуватись не лише особистісної сфери носія та його міжособистісної взаємодії, а й поширюватись на професійні якості. Усі конфлікти, за думкою

Н.Є.Герасімової, сприяють успішній професійній ідентифікації майбутніх фахівців тільки за умови їхнього розв'язання. Унаслідок продуктивного подолання внутрішніх і міжособистісних конфліктів, зменшення рівня акцентуацій рис характеру можна досягти таких результатів:

- підвищити професійну компетентність;
- посилити віру в себе і прийняття себе;
- виробити професійні навички й уміння;
- сформувати адекватність очікувань;
- виробити «психологічний імунітет» як уміння встановлювати особистісні й професійні межі спілкування;
- досягти реалістичності цілей;
- викликати здатність критично оцінювати і швидко освоювати нові підходи до розв'язання професійних проблем;
- сприяти формуванню професійної самосвідомості, особистісної та професійної рефлексії [3, 144].

Однак, наголосимо, що досягнення таких результатів можливе при активізації дій не лише юнака як носія деструктивної конфліктності, а й співучасті ряду дорослих – вчителів, батьків, психологів, соціальних педагогів, викладачів ВНЗ тощо.

Отже, деструктивна конфліктність є складною негативною особистісною якістю, що має прояв у деструктивній поведінці в конфліктних ситуаціях, продукуванні конфліктів і конфліктогенів, наявності деструктуючих внутрішніх конфліктів.

Даний психічний феномен має складноструктуровану детермінацію, змістом якої виступають внутрішні особистісні чинники, а підґрунтям – зовнішні несприятливі соціальні умови формування особистості юнака.

Деструктивна конфліктність юнаків суттєво перешкоджає їх особистісному зростанню і саморозвитку, саме в цьому віці може спричинити відхилення соціалізації та значні адаптивні порушення, тому потребує

профілактичної та корекційної діяльності вчителів, психологів, соціальних працівників.

Література:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М.: Юнити, 1999. – 551с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 460 с.
3. Герасімова Н.Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів: Дис. ...канд. психол. наук. – К., 2004. – С.41-44.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2000. – 652 с.
5. Єгорова Є.В. Психологічний аналіз причин конфліктної поведінки учнів та способи подолання їх вчителем // Зб. доп. науково-практичної конференції «Конфлікти у педагогічних системах». – Вінниця: ВДТУ, 1997. – С. 340-342.
6. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии. – СПб.: Питер, 2001. – 356 с.
7. Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
8. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
9. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.
10. Майерс Д. Социальная психология. 6-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Изд-во «Питер», 2001. – С. 461-509.
11. Макарчук Н.А. Особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці: Дис. ...канд. психол. наук. – К., 2005. – 251 с.
12. Мелибруда Е. Я, ты, мы. – Новосибирск: Наука, 1989. – 245 с.

13. Пов'якель Надія. Психологія вирішення педагогічних конфліктів /Н.Пов'якель. – К.: Шк.світ, 2008. – 128 с.
14. Пов'якель Н.І., Макаруч Н.А. Психологічна специфіка конфліктних ситуацій як прояву конструктивності/деструктивності інтерперсональної взаємодії в студентському віці // Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2005. – Том I. – Ч.10. – С. 43–47.
15. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека /Под ред. А.А.Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – С. 373-381.
16. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – С. 436-441.
17. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, 1998. – 480 с.
18. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
20. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. – М.: Академический проект, 2008. – 224 с.
21. Чала О.А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків / Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. Максименка С.Д. – К.: Главник, 2008. – Том X, Вип. 8. – С. 621-626.